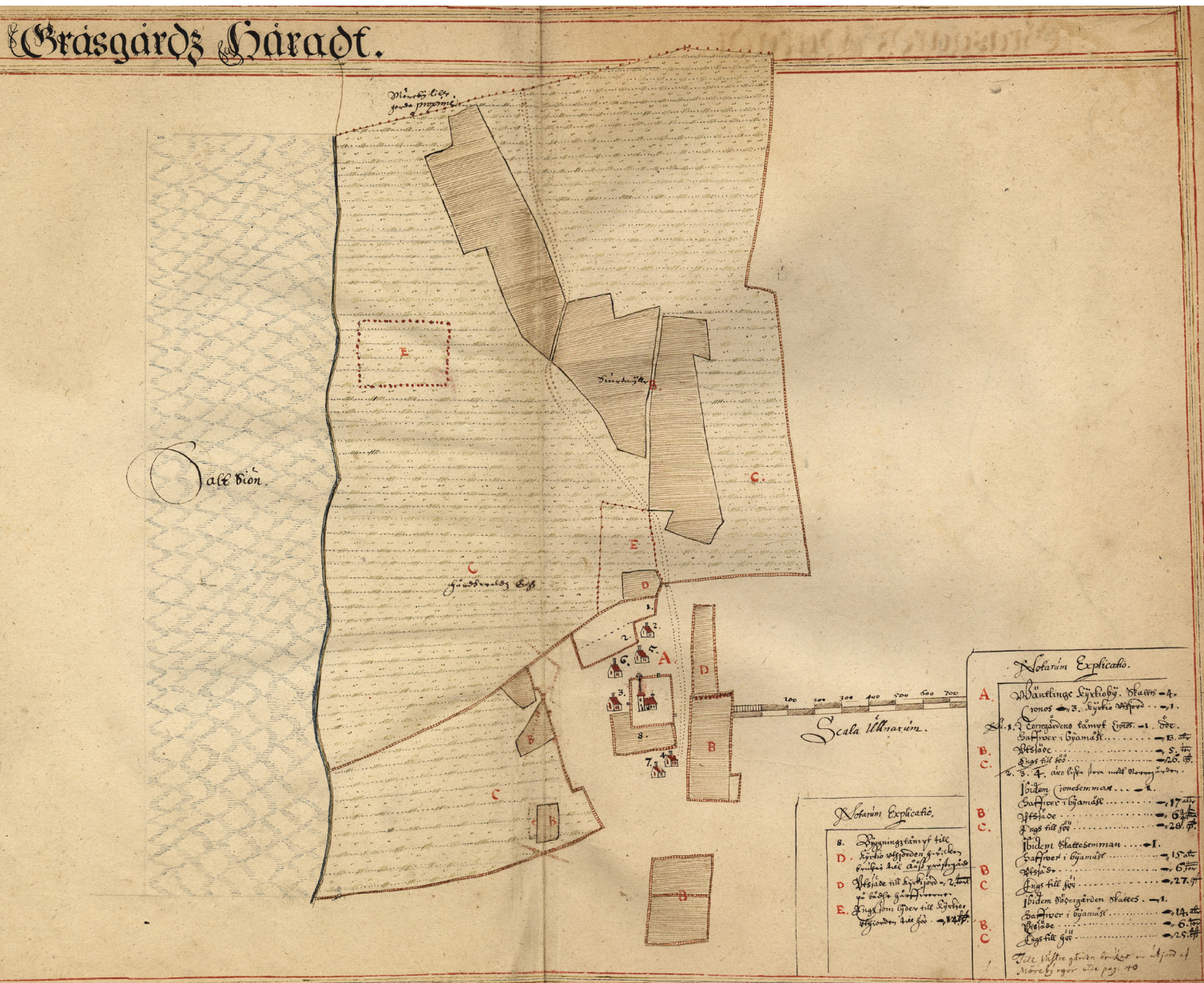

Ventlinge socken

Ventlinge socken

Utgiven av:	Länsstyrelsen Kalmar län
Ansvarig avdelning:	Landsbygdsavdelningen
Författare:	Ann Moreau, Pär Folkesson
Omslagsbild:	Ventlinge år 1641. Ur jordebok upprättad av Lantmäteriet
Karttillstånd:	Lantmäteriet, medgivande M2000/6165
Foto:	Pär Folkesson där inget annat anges.
Kartor:	Ann Moreau, Pär Folkesson
Illustrationer:	Elvira Laneborg
Utformning:	Carina Nanker
Tryckt hos:	Edita Västra Aros AB
Upplaga:	500 st

Innehåll

Landskap att värna om	5
Senmedeltida gården	5
Bete på Stora alvaret	6
Södra Ölands odlingslandskap	7
Öländska gården	8
Byar och gården före 1300-talet	8
Byar och gården under sen medeltid	9
Enskifte och laga skifte	13
Gärdesgränser i Ventlinge socken	13
Gärdenas yta, omkrets och murar	16
Bete på Stora alvaret	27
Stora alvaret	27
Herdekulturen	27
Djurgårdsinrättningen	28
Utmarksdelningen	28
Alvarmarkerna	28
Statlig ersättning för alvarbete	29
Alvarbete i Ventlinge socken	30
Mörbylilla	30
Sebberneby	32
Lunda	32
Ventlinge	32
Kartor	34
Litteratur	34

Lundas norra gärde. En fägata går längs gårdens östra sida.
Gärdet till vänster i bild.

Landskap att värna om

Senmedeltida gården

Att anlägga radbyar i laga läge och att skapa nya noga uträknade gården var ett sätt för storgodsägarna, främst kyrkan, att hålla reda på sina gårdar i byarna och räkna ut avkastningen från dessa. Projektets syfte har varit att se hur många av de stenmurar som omgärdade dessa ”nya” gården som finns kvar i landskapet idag i Ventlinge socken.

Drygt hälften, 60 %, av de medeltida murarna finns kvar i Ventlinge socken. Ett skäl till detta kan vara att man i Ventlinge socken framförallt ägnar sig åt boskapsskötsel och att man bara har tagit bort murar när man har haft någon fördel av det. Av Gärdesmuren runt Svibo, Lunda I och Gamlegärde finns 70 % kvar av muren. I Mörbylilla och Vent-

linge återstår 72 %. I Sebberneby, Lindby, Lunda II och Parboäng återstår cirka hälften av gärdesmurarna. En förklaring till att så långa sträckor med stenmurar finns kvar i vissa byar kan vara att de gränsar till Stora alvaret och att möjligheterna att odla upp i utmarkerna var begränsade.

Det finns flera förklaringar till att man tagit bort stenmurar. Längs landsvägarna har mursträckningar försvunnit vid vägbyggen. Stenmurarna var även ett hinder vintertid vid snödrev. I mitten av 1800-talet introducerades plogen på Öland vilket sammanföll med att enskiftet och laga skiftet var genomfört i de flesta byarna. Dessa två faktorer tillsammans med den stora folkökningen, hade säkert betydelse för att man utökade odlingen där det gick.

Mörbylilla alvar. Foto: Gerd Åstrand, 2011

Bete på Stora alvaret

På Stora alvaret liksom i övriga utmarker på Öland, var det länge fritt att låta djuren beta. Detta fortsatte även efter att utmarkerna hade delats upp i början av 1800-talet. Inte förrän i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet började man hägna på Stora alvaret. Ingen by i Ventlinge socken lät hägna inom byn utan bara i gränserna mot grannbyarna. Under senare delen av 1900-talet minskade betesdjuren på Stora alvaret och inte förrän i mitten av 1990-talet återupptogs betet igen i en större omfattning. Anledningen till det ökande intresset för att hålla djur på Stora alvaret var främst den statliga ersättning, landskapsvårdsersättning och miljöersättning, som kom lantbrukarna till del.

Idag är det sex lantbrukare som har sökt miljöersättning fördelade på fem områden på Ventlinge sockens del av Stora alvaret. Den sammanlagda sökta arealen uppgår till närmare 680 hektar.

I Mörbylilla söker två markägare miljöersättning av vilken en är djurhållare. I Ventlinge söker

två markägare miljöersättning varav en håller djur. Den markägare som inte håller djur betalar en viss del till djurhållaren. Även i Sebberneby är det två markägare varav en är djurhållare som får en del av miljöersättningen från den andre markägaren. I Lunda har markägaren låtit arrendera ut alvaret till en djurhållare som lånat in hästar från fastlandet.

Förr var det vanligt att markägaren fick 20 % av miljöersättningen i arrende av djurhållaren när inget annat arrende utgick. Ofta finns det vatten ute i markerna för djuren att dricka men man behöver även köra ut vatten eller ordna med vattning vid gården.

Alla markägare/djurhållare är eniga om att en förutsättning för att djuren ska fortsätta att beta på Stora alvaret är att miljöersättningarna eller motsvarande finns kvar. Tillväxten är alldeles för dålig i dessa magra marker för att man ska kunna hålla djur här utan någon kompensation. De vidsträckta alvarskiftena gör också att stängsling och tillsyn av djuren blir mycket kostnadskrävande.

Södra Ölands odlingslandskap

Sedan år 2000 är odlingslandskapet på södra Öland uppfört på UNESCO:s världsarvslista. Det öländska världsarvet är ett kulturarv inom kategorin levande kulturlandskap där lantbruket är en förutsättning för att det unika odlingslandskapet ska kunna bevaras och fortleva.

I äldre tider gjordes en indelning i inägojord och utmark. Inägorna bestod av åkern och ängen. Utmarkerna – alvaren och sjömarkerna – användes som betesmarker. I samband med jordbrukets omvandling under 1800-talet upphörde denna indelning av markerna på fastlandet och på andra ställen i Europa. Utmarken övergavs som en del av jordbruket och blev skogsmark. På Öland gav naturförutsättningarna inte denna möjlighet varför man bevarade den gamla indelningen. Idag odlar ölänningarna den jord som odlats sedan många generationer tillbaka och låter beta de marker som har betats i tusentals år. Detta är unikt och anledningen till världsarvsutnämningen.

För att fördjupa kunskapen om odlingslandskapet på södra Öland har Länsstyrelsen under år 2011 genomfört två projekt i socknarna Kastlösa, Stenåsa och Ventlinge. Dessa socknar har valts ut inom Uppföljningsprogrammet för världsarvet (Länsstyrelsens meddelande 2007:13) som referensområden då de är olika avseende jordbrukets produktionsinriktning, naturgeografiska förhållanden, avstånd till större tätort et cetera.

Det första projektet berör de medeltida stenmurarna i Ventlinge socken, det vill säga de murar som delade inägojorden och utmarkerna. Genom att studera de äldsta kartorna över de öländska byarna, rita in gränserna på dagens kartor och inventera dessa i fält, har det varit möjligt att redogöra för hur många av dessa stenmurar som återstår. De inledande avsnitten som beskriver det öländska samhället och bebyggelsen på Öland fram till senmedeltiden, bygger i stora delar på Jan-Henrik Fallgrens avhandling *Kontinuitet och förändring; bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e.Kr.*

Det andra projektet har delvis utrett hur lantbrukarna i Ventlinge socken organiserar betet på Stora alvaret. Undersökningen har gjorts genom kartstudier samt telefonintervjuer med lantbrukare. Frågor som har ställts är till exempel: Hur fördelar markägare och djurhållare miljöersättningen? Hur hanterar man samfälligheter? Vem ansvarar för hägnaderna? Hur många djur och vilket djurslag betar?

Denna rapport redovisar resultaten från Ventlinge socken. För de andra referenssocknarna i Uppföljningsprogrammet för världsarvet finns separata rapporter. De inledande avsnitten är desamma för alla tre socknarna.

Öländska gården

Byar och gården före 1300-talet

Den naturgeografiska miljön är grunden för att förstå de förutsättningar som stått människan till buds. På södra Öland är de naturliga förutsättningarna för jordbruk mycket tydliga. Den västra landborgen har på sin västra sida en 3 km bred kustslätt, Mörbylångadalen, där Ölands bördigaste åkerjord finns. Här har byarna utvecklat ett omfattande åkerlandskap där en lerhaltig morän utgör den främsta odlingsjorden. Bebyggelsen har lokaliserats till släntläge i landborgsbranten.

Byarna på sydöstra sidan har Stora alvaret i väster och sjömarkerna på den andra sidan utmed Östersjön. I området däremellan finns odlingsjorden. Här ligger bebyggelsen i torra lägen på strandvallarna.

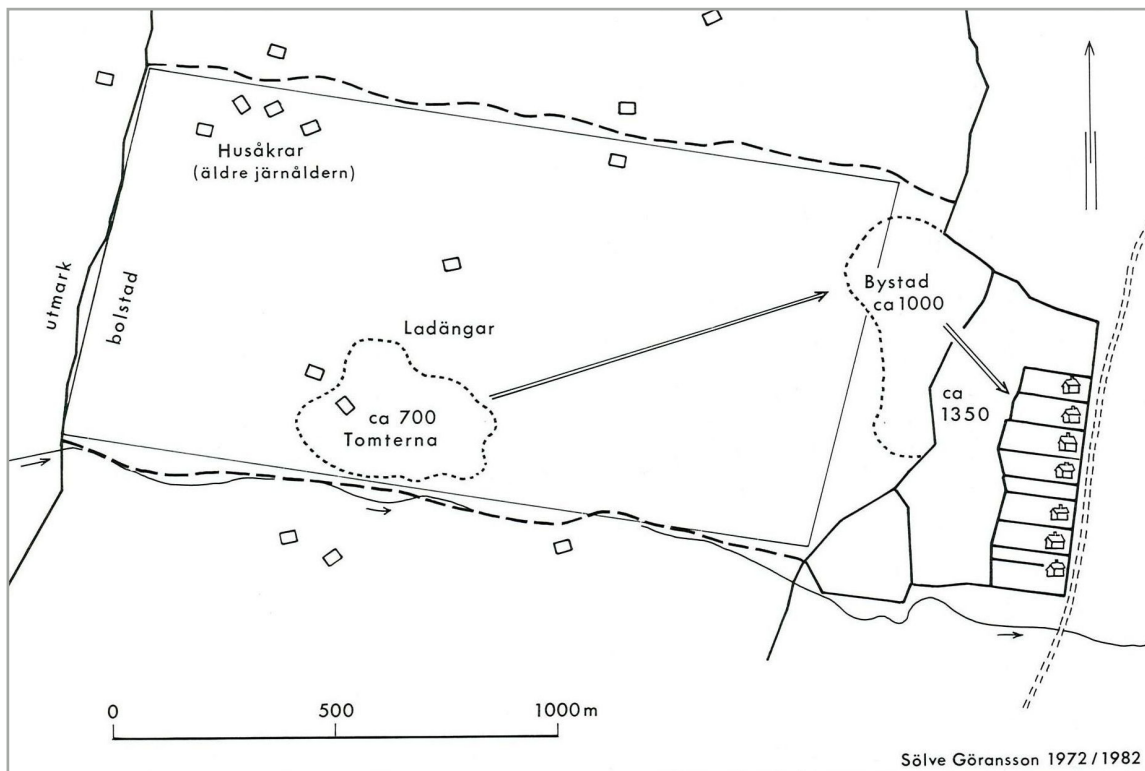
Redan under järnåldern låg byarna tätt. Från romersk järnålder (200 e.Kr.) och framåt finns ett stort antal husgrunder och rester efter stenmurar. Hägnaderna skilde inägorna med åker och äng från betesmarkerna. Inom inägojorden utgjorde ängen den större delen. Åkrarna var små och gödslades regelbundet. Utifrån det stora antalet stenmurar som förekommer finns det anledning att tro att man bedrivit en typ av specialiserad boskapsskötsel, där fårfallor, kalv- och kohagar skilts från det magrare betet för ungdjuren.

Flera gravar från vikingatiden har grävts ut. Fynden från dessa gravar visar att det fanns stora sociala skillnader i järnålderns och den tidiga medeltidens samhälle. Däremot kan man inte utifrån gravfynd spåra någon öländsk aristokrati under senmedeltiden. Detta tyder på att den öländska överklassen någon gång under äldre medeltid helt mist sin ställning eller blivit uttraderad. Detta skulle kunna ha skett i samband med det våldsamma förlopp då Öland inlemmades i det svenska riket.

Fram till 1350-talet omgärdades de enskilt hägnade åkrarna och ängarna av stenmurar.

Illustration: Elvira Laneborg

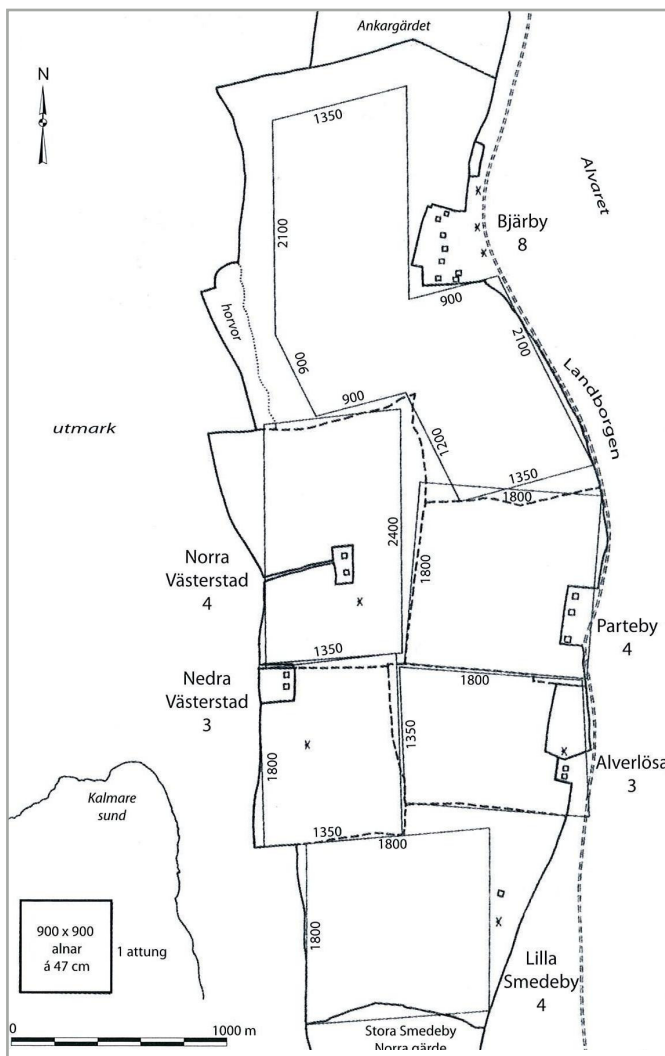
Den öländska bebyggelsen har flyttat flera gånger under förhistorisk tid. Skissen visar tre lägen; husåkrarna, tomterna och bystaden samt den medeltida byn. Karta: Göransson, 1984

Byar och gården under sen medeltid

Det finns flera förhållanden som tyder på att Öland införlivades i det svenska riket under tvång. Ön var under hela medeltiden och även senare, av stort intresse för makter på det svenska fastlandet. Omkring 40 % av gårdarna ägdes vid medeltidens slut av personer och institutioner utanför Öland: kronan, biskopsstolen i Linköping, klostren, riksaristokratin och det småländska frälset.

De stora förändringarna av Ölands bebyggelse skedde under mitten av 1200-talet och i början av 1300-talet. De vikingatida och tidigmedeltida

byarna organiserades då till en gemensamt utstakad radbytomt. Av Ölands drygt 300 byar blev cirka 200 reglerade till radbyar, vilka med få undantag ännu finns kvar idag. Byarna lades ofta i en hög och torr terräng där det tidigare kan ha legat enstaka gårdar eller gravfält. Även inägojorden omorganiserades helt efter nya geometriska metoder. Alla gårdarna i byn fick nu ett enda stort gärde med åkrar och äng. I och med detta fick byns odlingsbara jord sin maximala utbredning. Den mark som återstod var alvarmarker och sjömarker. Bakom denna våldsamma nyordning stod inte ölännarna själva utan storgodsägarna från fastlandet med kyrkan i spetsen.

Geometriskt utlagda gårdar till några av byarna i Kastlösa och Smedby socknar. Notera att alnen var 47 cm lång.
Karta: Göransson, 1971/Fallgren, 2006.

Gärde

Gärde är ett annat ord för inäga eller inägojord.

Gärdet var det område inom byn som bestod av åker och äng. För att skydda den växande grödan mot betande djur hägnades gärdet in. Om två byar hade gårdar som gränsade till varandra behövdes inget hägn mellan byarna.

Jordnatur

Begreppet jordnatur angav vem som ägde gården och om man betalade skatt eller arrende. Huvudgrupperna var: skattegård, kronogård och frälsegård.

Skattegården var den gård för vilken bonden betalade skatt. Redan under tidig medeltid lade kronan skatt på den jord bönderna odlade upp.

Kronogården ägdes av kronan. Den som brukade en sådan gård betalade arrende till kronan.

Den medeltida betydelsen av ordet frälse var att vara skattebefriad, det vill säga frälst från skatt. Frälsets jord-egendomar kallades frälsegårdar. Det världsliga frälset utgjordes av stormän och förmögna bönder som av kungen befriades från skatt om de var beredda att ställa upp i hans tjänst med man och häst i full rustning.

Med kristnandet uppkom även det andliga frälset. **Kyrkojord** kallades förr kyrkornas jordbruksfastigheter. Även klostren och biskoparna ägde gårdar.

Mantal

Mantal var ett mått på gårdens bärkraft. En gård som hade mantalet ett skulle kunna försörja en bonde och hans familj och dessutom betala skatt.

Mantalet existerar fortfarande som delningsgrund för jordbruksfastigheter.

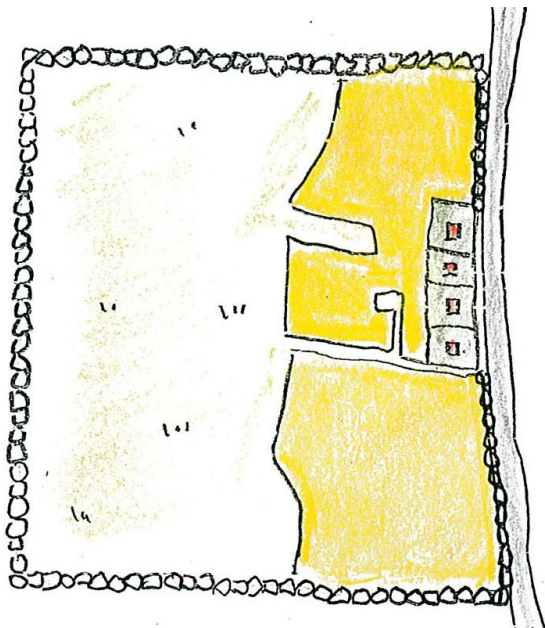
Socken

Ordet socken betecknade ursprungligen en församling i Svenska kyrkan (kyrksocken). På 1500-talet infördes sockenbegreppet även som enhet för fastighetsredovisningen (jordeboks-socken, senare jordregistersocken).

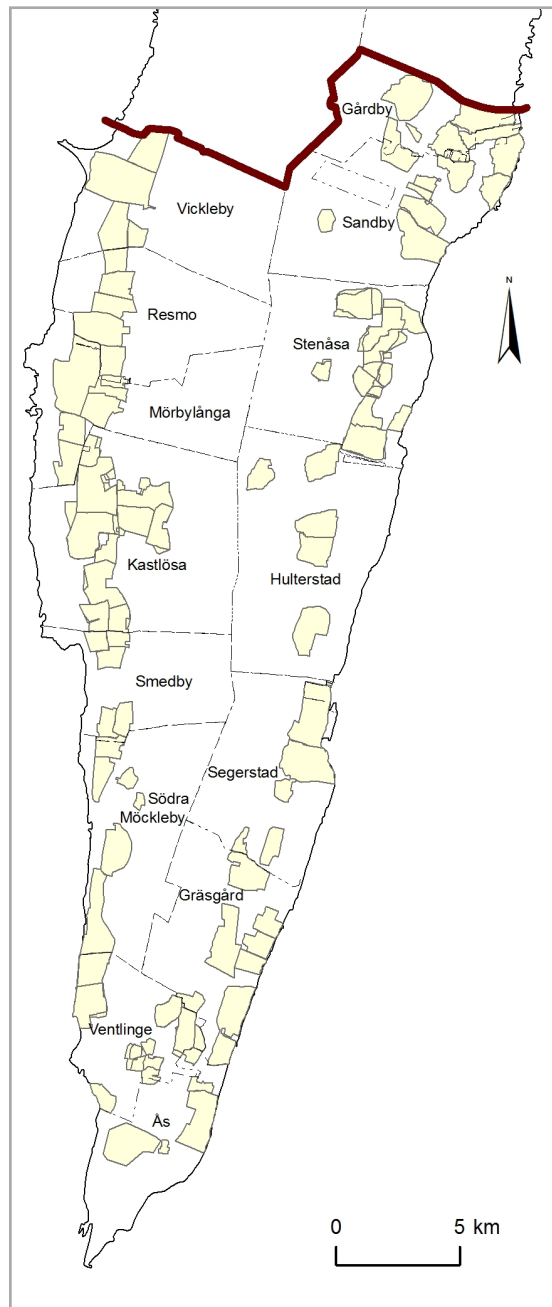
Kyrksocknen avskaffades som administrativ enhet vid kommunreformen år 1862.

Jordregistersocken fortsatte att användas fram till fastighetsdatareformens genomförande åren 1976 - 1995. Därefter förändras inte sockenindelningen.

Trots att socknen inte längre är en aktiv administrativ enhet är socknen ett mycket levande begrepp.

Geometriskt utlagd by.
Illustration: Elvira Laneborg

Kartan visar socknarna och inägojorden (gårderna) inom världsarvsområdet.

2.11

Genl. Mått

Charta
 LUNDA

Kalmar Län, Lunds Län, Mott. af Gräsgränd,
 Kärar och Mentlinge Län, Till Enskifte, Affaltat år 1855
 H. Wetterström, genm. H. Maack

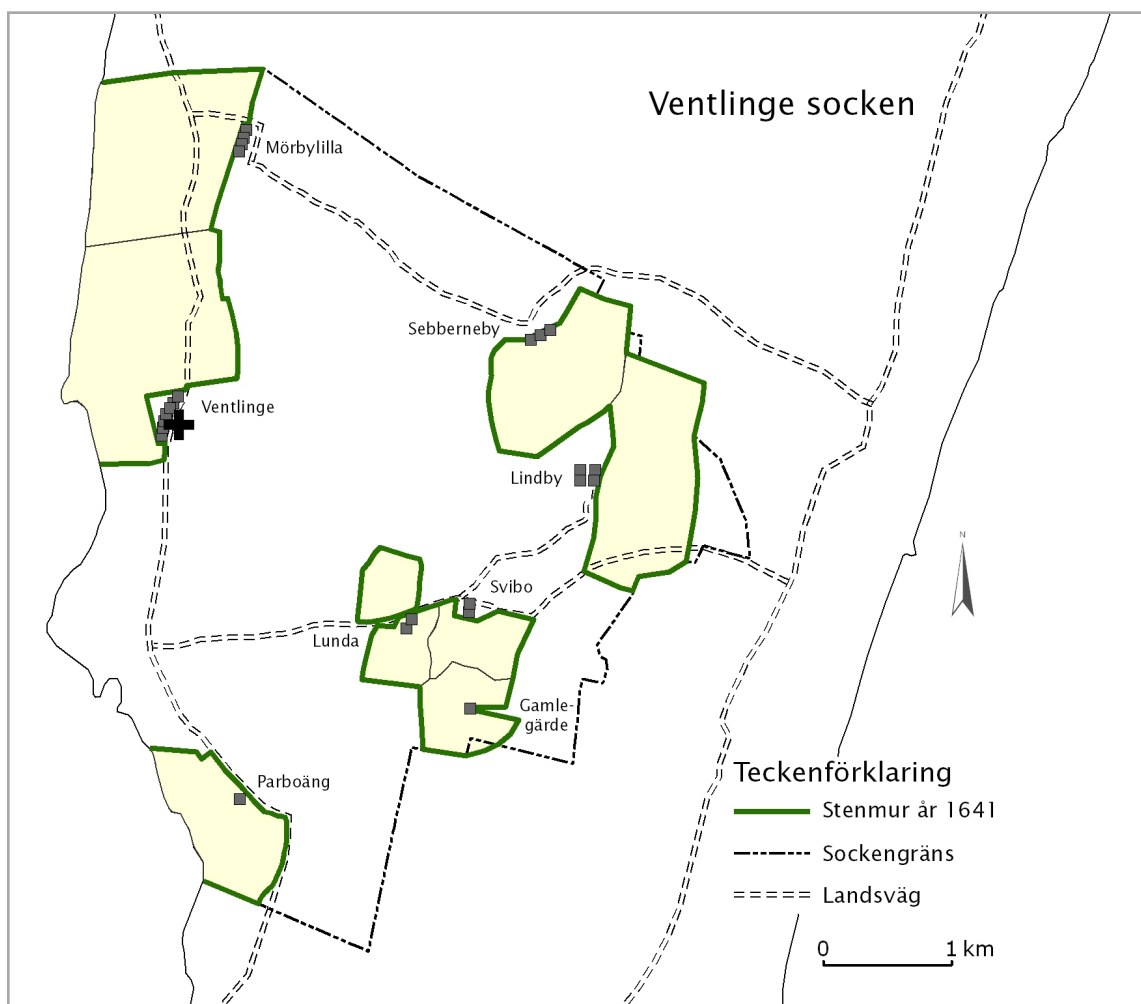
Åffvitt
 Genom Mått af den 24. Mars 1866. Gen af
 Persef. Mått. Nöden tillfäst gillat
 i den Lunda by enligt Lunda Län.
 till församlingen. Enskiftet utlänst
 följande. Bistgen, Öfr. Mått. Län
 och Allmännigen
 Måttgen

Enskifte och laga skifte

Enskifte och laga skifte var två stora jordreformer som berörde de öländska byarna under 1800-talets första hälft. Den stora förvandlingen var att all jord fördelades på byns olika gårdar. Bönderna blev inte längre beroende av varandra utan brukade jorden var för sig. Tanken med skiftet var att alla skulle få del i byns olika markslag. För de flesta byarna innebär olika markslag att varje gård fick en del av åkern och ängen i gårdet, liksom en del av alvarmarkerna och sjömarkerna. De murar som idag avgränsar åkerskiftena inom byarna är ett resultat av enskiftet och laga skiftet. Till skillnad från fastlandet, berördes inte bebyggelsen i de öländska byarna, utan gårdarna fick ligga kvar på samma tomter som tidigare.

Gärdesgränser i Ventlinge socken

Ventlinge socken omfattade under medeltiden den nuvarande socknen. Socken bestod då av 7 byar med sammanlagt 25 gårdar. Drygt hälften av gårdarna ägdes av kyrkan och olika kloster. Askeby kloster i Östergötland ägde tre gårdar i Sebberneby medan Riseberga kloster i Närke hade en gård i Mörbylilla, två gårdar i Svibo och samtliga fyra gårdar i Lunda. Att kyrkan och klostren ägde så många gårdar berodde på att man fått dem i gåva av rika frälsefamiljer. I utbyte mot gårdarna skulle kyrkans representanter be för att givaren efter döden skulle få en kortare tid i skärselden. De två gårdarna i Svibo hade skänkts år 1220 av kung Johan Sverkersson till Riseberga kloster. Under 1500-talet ägdes Parboäng omväxlande av frälseätterna Bese, Vasa och Bielke. Gamlegärde existerade inte som en gård under medeltiden.

Bylägen och gärdesmurar i Ventlinge socken år 1641. Byarna Mörbylilla och Ventlinge ligger i ett gemensamt gärde som går ner till Kalmarsund. Även Parboängs gärde gränsar i väster mot sundet. Sebberneby och Lindby ligger i ett gärdeslag. Lunda och Svibo ligger intill varandra men under 1600-talet delades gårderna av en mur. Det är inte möjligt att avgöra om muren fanns under medeltiden. Gamlegärde är troligen utbrutet ur Lunda.

Antalet gårdar fördelade på jordnatur under 1540-talet

By	Skattegård	Världsligt frälse	Andligt frälse		
			Kyrka	Askeby kloster	Riseberga kloster
Mörbylilla	3	-	-	-	1
Ventlinge	5	-	2	-	-
Sebberneby	-	-	-	3	-
Lindby	3	-	1	-	-
Svibo	-	-	-	-	2
Lunda	-	-	-	-	4
Parboäng	-	1	-	-	-
Totalt	11	1	3	3	7

Källa: Det medeltida Sverige, 4:3

Som underlag för undersökningen har de kartor som lantmätaren Ambjörn Larsson Ruuth upprättade år 1641 för södra motet använts. Detta storskaliga kartverk är det äldsta kända över byarna på södra Öland. Kungliga lantmäteristyrelsen hade inrättats tretton år tidigare av Gustav II Adolf och det låg i den svenska stormaktens intresse att skaffa sig mer kunskap om riket. Förmodligen har byarna kartlagts i detta syfte. Varje by har karterats för sig med en tillhörande beskrivning som anger de enskilda gårdarnas jordnatur, storlek, antal tunnor utsäde, hur mycket hö ängen gav med mera. Lantmätaren har även ritat in vilka gränser som utgjordes av stenmurar vilket ger oss kunskap om vilka byar som låg i gärdeslag. Dessa stenmurar redovisas på sockenkartan med grön linje. För flera byar finns horvor och hag i utmarkerna men dessa har inte tagits med i denna rapport. Socken-gränsen och landsvägarnas sträckning bygger på 1940-talets ekonomiska karta.

Man kan anta att de gärdesgränser som fanns under 1640-talet har stor samstämmighet med de senmedeltida gränserna. Geometrin i kartorna är överlag relativt god, särskilt i närheten av bebyggelsen och åkrarna. Kartorna har rektifierats med ortofotokartan i färg från åren 2008 och 2011 som underlag. Även enskifteskartor och laga skifteskartor från 1800-talets första hälft samt den ekonomiska kartan från 1940-talet har använts som jämförelse med 1600-talskartorna.

Horva

Litet stenmursinhägnat område i utmarken som brukades för odling.

Hag

Litet stenmursinhägnat område i utmarken som brukades som äng eller för bete.

Vid fältinventeringen har gränserna delats in i två kategorier:

- befintlig stenmur i gärdesgräns
- annan fysisk markering, det vill säga gränsen går att uppfatta men utgörs av stensträng, väg, dike, et cetera.

Resultaten från fältarbetet har sedan digitaliserats och redovisas i kartorna över gärdeslagen. Byarna har markerats med en symbol för varje gård som anges på 1600-talets karta. Sträckorna utmed bytomterna har genomgående utmärkts som annan fysisk markering. Ofta består dessa gränser av sentida murar, staket eller häckar.

Teckenförklaring till kartorna

- Kyrka
- Gård
- Gärde
- Befintlig stenmur i gärdesgräns
- Annan fysisk markering
- Landsväg, 1940-tal
- Sockengräns, 1940-tal

Teckenförklaringen gäller för samtliga kartbilder på kommande sidor.

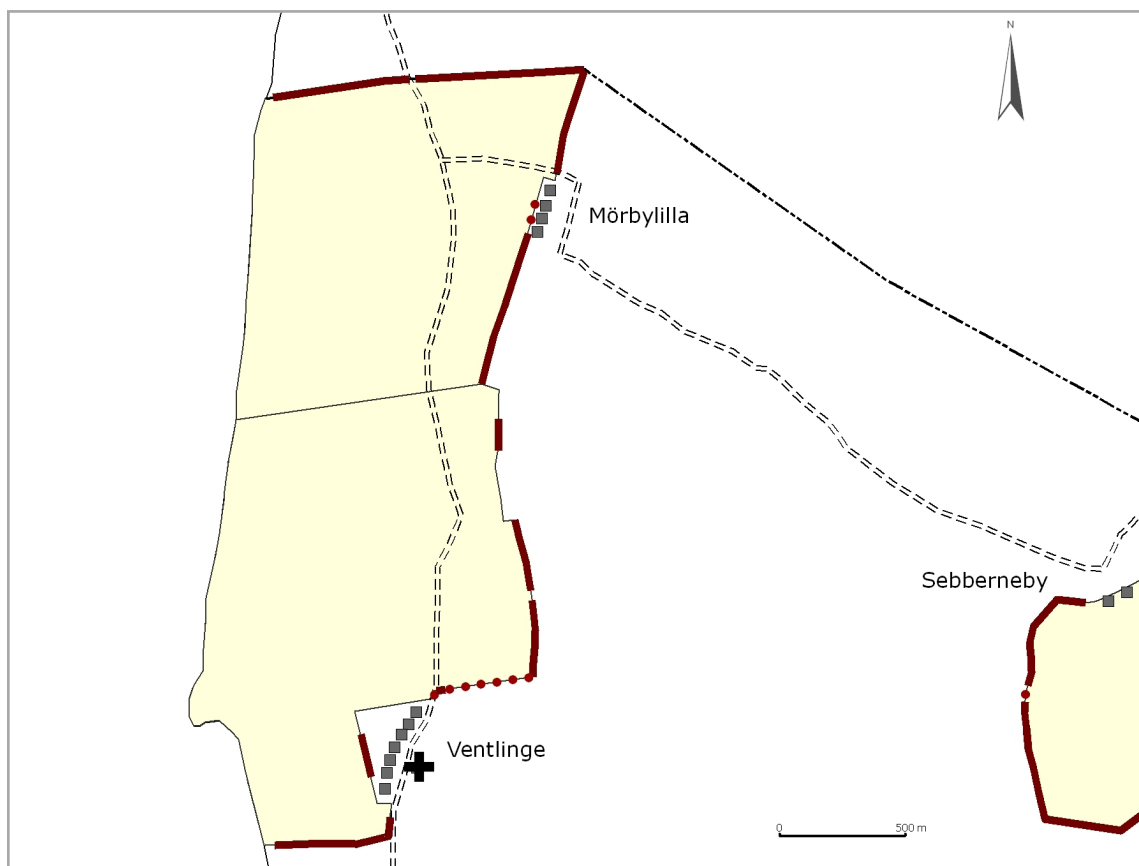
Gärdens yta, omkrets och murar

Mörbylilla och Ventlinge

Mörbylilla och Ventlinge, som låg i gemensamt gärdeslag, är de två största byarna i Ventlinge socken med 141 respektive 171 hektar stora gården. I norr gränsar Mörbylilla mot gårdet i Albrunna i Södra Möckleby socken. Både Mörbylilla och Ventlinge gränsar i öster mot Stora alvaret och i väster utgör Kalmarsund gräns. Rakt igenom gårdet

gick landsvägen som till stor del går i samma sträckning idag.

Den sammanlagda längden stenmur uppgick till drygt 5 km och utgjorde gräns mot Stora alvaret i öster och sjömarkerna i söder. I Mörbylilla finns stenvuren kvar i sin helhet utom vid själva byn. I Ventlinge däremot, finns en bit mur mot alvaret inte längre kvar liksom vid bytomten. Totalt är 72 % av mursträckningen kvar.

Mörbylilla och Ventlinges gården.

Murar väster om Ventlinge by. Vilken av de båda mursträckningarna som är den gamla gårdsmuren har inte kunnat utläsas av kartan.

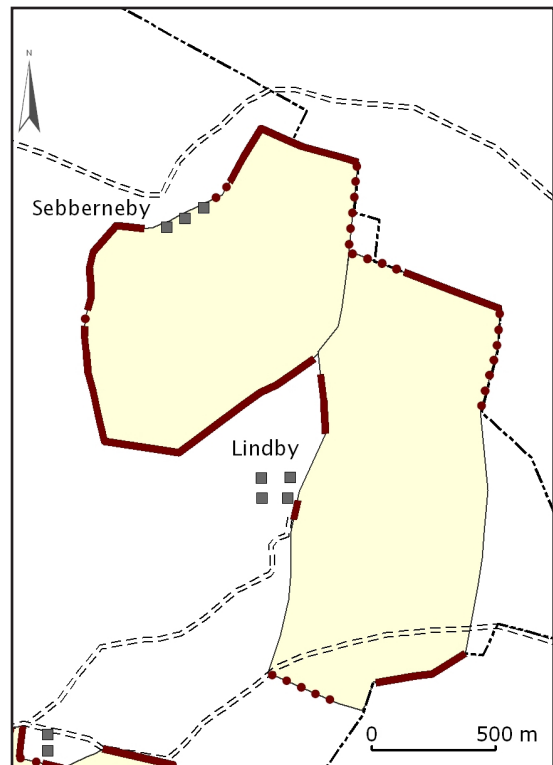
Bygränsen i norr mot Albrunna i Södra Möckleby socken utgörs av en låg mur. Muren sträcker sig ända ner till Kalmarsund. Mörbylilla till vänster i bild.

Ventlinge. Gärdesmuren mellan gårdet och alvaret i öster. Gårdet till höger i bild.

Sebberneby och Lindby

Sebberneby och Lindby ligger i socknens östra del i gränsen mot Gräsgårds socken. Sebbernebys gärde var 94 hektar och Lindbys gärde 118 hektar. Byarnas gärdesgräns hade en omkrets på 7 788 meter. Idag återstår cirka hälften av gärdesmuren. Sebberneby som hade längst gräns mot alvaret har längst mursträckning kvar. I Lindby har jorden odlats upp mot öster och här är muren borta. Även i västra kanten mot alvaret finns muren till största delen inte kvar.

Sebberneby och Lindbys gärd.

Gärdesmur i Lindby. Djuren betar i gärdet på en vall, det vill säga en åker som används för bete eller fodertäkt.

Sebberneby. Gärdesmuren i nordväst följer den tydliga gränsen mellan alvarmarkerna och den odlade jorden. Gärdet till höger i bild.

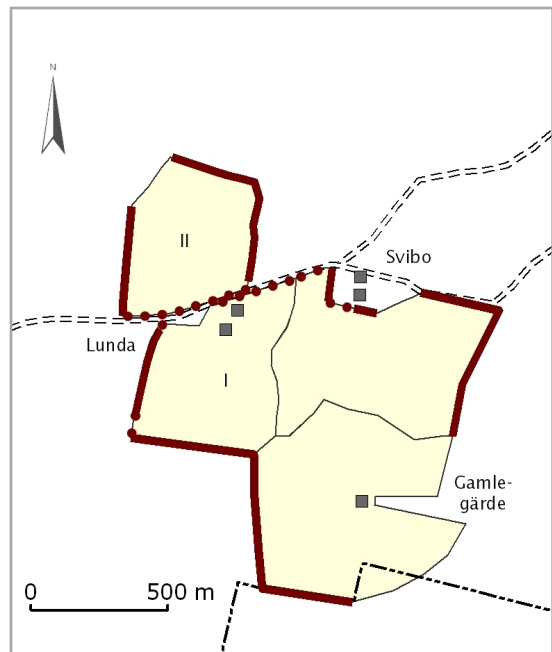

Lindby. Västra mursträckningen mot söder och byn. Gärdet ligger till vänster i bilden.

Svibo, Lunda och Gamlegärde

Svibo och Lunda är två relativt små byar som ligger i socknens sydöstra del. Svibos gärde var 32 hektar medan Lundas gärde var 25 hektar (Lunda I). Lunda hade även ett gärde norr om vägen på 22 hektar (Lunda II). Söder om byarna gränsar Gamlegärde som inte fanns under medeltiden utan tros ha brutits ur från Lunda någon gång mellan åren 1540 och 1640. Gamlegärdes areal var 40 hektar.

Idag återstår förhållandevis långa sträckor av den gamla gärdesmuren. I Svibo är 85 % av gärdesmuren kvar. I Lunda återstår 60 % av muren i båda gårdarna. I Gamlegärde är den västra och delar av den södra gärdesmuren fortfarande kvar vilket utgör cirka 30 %.

Svibo och Lundas gårderna samt Gamlegärde som förmodligen är utbrutet ur Lunda.

Gärdesmuren mellan Svibo och Gamlegärde följer naturliga gränser och har en mjukt böjd form. Muren är sannolikt lagd efter det att Gamlegärde kommit till.

Svibo. Gärdesmuren i nordost utgör idag en del av fägatan från byn ut i markerna. Vägen fortsätter ut till den östra landsvägen. Gärdet och gärdesmuren till vänster i bilden.

Lunda I. Längs den västra sidan av gärdet finns muren kvar men en kortare sträcka i det sydvästra hörnet består av ett dike.

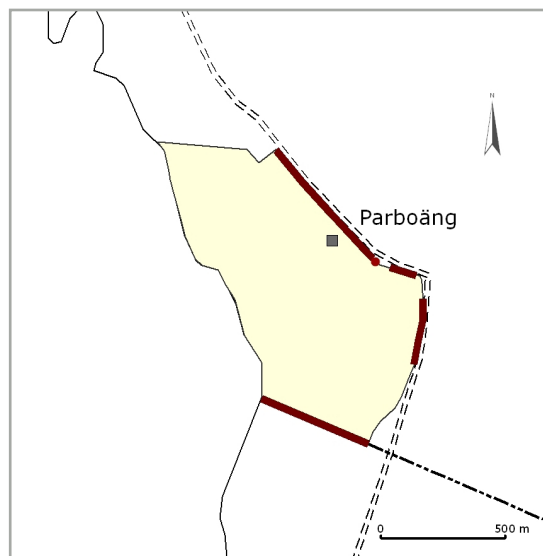
Gamlegärde. Längs med gärdesmuren i väster, som syns till höger i bild, går en brukningsväg.

Parboäng. I söder gränsar Parboäng till Ottenby kungsgård. Gränsen mot kungsgården utgörs av Karl X Gustafs mur som byggdes år 1653 men förmodligen fanns det långt tidigare en mur här.

Parboäng

Parboäng, som är en ensamgård, ligger längst i söder och gränsar till Ottenby kungsgård i Ås socken. I väster gränsar gårdet mot Kalmarsund. Parboäng ägdes under medeltiden av olika frälse-släkter och har även varit kyrkoherdeboställe. Gårdens gårde uppgick till 70 hektar. Idag återstår 56 % av gårdesmuren, den norra mursträckningen är helt borta och även delar av gårdesmuren i öster har försvunnit. En ny vägsträckning har dragits genom byns gårde i sydost.

Parboängs gårde

Sammanställning av gårdernas yta, omkrets och stenmurar

Byar i gårdeslag	Gårdets yta	Gårdets omkrets	Återstående murlängder	
	hektar	meter	meter	procent
Mörbylilla	141	5 147*)	3 704	72
Ventlinge	171	-	-	-
Sebberneby	94	7 788	3 743	48
Lindby	118	-	-	-
Svibo	32	4 600	3 223	70
Lunda I	25	-	-	-
Gamlegårde	40	-	-	-
Lunda II	22	1 820	1 087	60
Parboäng	70	2 578*)	1 431	56
Totalt	675	21 933	13 188	60

*) För Mörbylilla, Ventlinge och Parboäng har kustlinjen räknats bort från omkretsen.

Ortofotokarta över Ventlinge socken med gårdar från 1600-talets kartor och resultaten från fältinventeringen redovisade.

Alvareipport, om Sæbberneby. I fonden till vänster skymtar kyrktornet i Ventlinge.

Bete på Stora alvaret

Stora alvaret

Ordet ”alv” är namnet på jordlagret närmast under matjorden, och troligen är det detta ord som det öländska alvar syftar på. Det äldsta skriftliga be-lägget vi känner till för alvar finns från år 1550. Då anges att Ebba Eriksdotter Vasas gård i Skarpa Alby, Sandby socken, har ”*alvarjord, ond sädes-jord, hög jord och jämn*”.

Stora alvaret som egennamn förekommer för första gången, vad som hittills är känt, i de 1600-talskartor som använts i detta projekt. Lant-mätaren har bland annat skrivit på kartan för Röss-lösa: ”*På dhenne sydan räcker Stora Allware alt intil Rijstmo Kyrkia wids pass en mjöl här ifrå belägen*”.

Herdekulturen

De öländska alvaren har framförallt använts till bete. Här strövade hästar och ungdjur mer eller mindre fritt medan byarnas fårhjordar vallades av en herde. Det var vanligt att bylaget fungerade som vallag, det innebar att byn lejde en person som skulle vakta fåren. Herdarna kunde vara både män eller kvinnor. Bymännen fick betala efter det antal djur som herden ansvarade för. Ute på alvaren byggdes kojor som herden använde som skydd mot väder och vind under dagtid. Dessa vaktarkojor användes fram till sekelskiftet 1900, några troligen ända in på 1900-talet. På Stora alvaret finns ett stort antal rester efter vaktar-kojor vilka är de enda kvarvarande lämningarna efter den herdekultur som funnits på Öland.

Mörbylilla alvar. Foto: Gerd Åstrand 2011

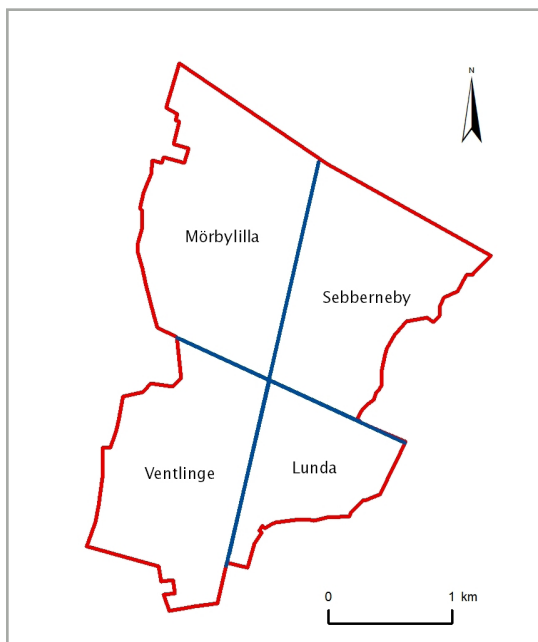
Djurgårdsinrättningen

År 1569 förklarade Johan III Öland som en frikal-lad jaktpark till kungen. Under slutet av 1600-talet utvidgades anspråken till att även gälla all skog och trädväxt, ekar och bärande träd på hela ön. Det var till exempel inte tillåtet att ens bryta grenar eller be-driva lövtäkt. De ursprungligen mycket hårda straf-fen för förseelser mildrades med tiden men ansprå-ken upphävdes inte förrän år 1801. Trots alla inskränkningar som djurgårdsinrättningen medför-de hade bönderna rätt att hålla betesdjur i markerna.

Utmarksdelningen

Gustav IV Adolf beslutade år 1801 att den kungliga djurgårdsinrättningen på Öland skulle upphöra. Markerna skulle fördelas enligt föreskrifter i ett kungligt brev. En kommitté tillsattes för att utföra uppgiften. Ordförande i kommittén var ryttmästare Axel Adlesparre på Borgholm och Ottenby kungs-gårdar samt fyra ledamöter. För varje socken under-söktes hur mycket delningsmark som fanns och för varje enskild gård tilldelades socknen fyra tunnland av utmarken. När byn hade fått sin del av utmarker-na var det upp till bymännen att bestämma om utmarken skulle vara samfälld eller fördelas mellan varje gård inom byn. Ofta nyttjade byn alvarets utmarkslotter gemensamt medan sjömarkerna skiftades mellan varje enskild gård. Utmarks-delningen för södra motet vann laga kraft år 1819.

Som ett resultat av utmarksdelningen byggdes de stenmurar som finns idag på Stora alvaret. Den första mur som byggdes lär ha varit den så kallade Mittmuren. De flesta murarna byggdes under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.

Resultatet av utmarksdelningen på Stora alvaret i Ventlinge socken.

Mot

Under medeltiden var Öland i kyrkligt avseende indelat i två mot. Omkring år 1500 började moten även att användas som världsliga förvaltningsdi-strikt. Dagens kommunindelning överensstämmer med en yngre motindelning från år 1886.

Alvarmarkerna

Alla byarna i Ventlinge socknen tilldelades alvarlot-ter vid utmarksdelningen. Vissa delar av markerna anges vara sidlänta och stenbundna. Andra partier beskrivs som odugliga med kalkflisan synlig. I den-utredning berörs det stora sammanhängande al-varområdet som tillhör byarna Mörbylilla, Ven-tinge, Sebberneby och Lunda. Genom åren har flera sammanläggningar och gränsjusteringar gjorts mel-lan byarna inom området.

Sammanställning av gårdar och skiften inom utredningsområdet

By	Antal gårdar 1500-talet	År för skifte	Skiftat /samfällt	Antal gårdar vid skiftet
Mörbylilla	5	1822	skiftat	8
Ventlinge	7	1830	skiftat	11
Sebberneby	3	1821	skiftat	3
Lunda	3	1844	skiftat	5
Totalt	18	-	-	27

Sammanställning av gårdar och skiften utanför utredningsområdet

By	Antal gårdar 1500-talet	År för skifte	Skiftat /samfällt	Antal gårdar vid skiftet
Gamlegärde	0	1820	skiftat	2
Lindby	4	1823	skiftat	8
Parboäng	1	-	-	-
Svibo	2	1820	skiftat	3
Totalt	7	-	-	13

Statlig ersättning för alvarbete

Under de senare decennierna av 1900-talet nyttjades alvaren i allt mindre utsträckning för bete. Alvarens magra marker fick stå tillbaka för de mer bördiga sjömarkerna. Under 1980-talet hade Naturvårdsverket planer på att göra delar av Stora alvaret till en nationalpark. Planerna genomfördes aldrig men medförde att statlig ersättning inte betalades till lantbrukare som lät sina djur beta på Stora alvaret. Inte förrän år 1994 fick lantbrukare med djur på Stora alvaret statlig ersättning i form av den så kallade landskapsvårdsersättningen.

Mellan åren 1996 och 1999 bedrev Länsstyrelsen i Kalmar ett projekt med stöd av EU:s fond LIFE-Nature. Projektet innebar att lantbrukare fick röjnings- och stängslingsarbeten utförda. Bland annat ingick alvarmarkerna som tillhör Lilla Dalby, Bjärby och Parteby i Life-projektet.

I och med Sveriges medlemskap i EU år 1995 blev all öppen och väl betad mark berättigad till ersättning och en särskild miljöersättning för alvarmarker infördes. När gårdsstödet infördes år 2005 ingick alvarmarkerna i detta stöd. År 2008 ändrades definitionen av vilka betesmarker som är berättigade till ersättning och alvarmarkerna upphörde att ingå i gårdsstödet.

Länsstyrelsen i Kalmar fastställde år 2007 en ny modell för miljöersättningar för alvarmarker på Öland. Enligt modellen ska grundvillkoren för miljöersättning för betesmark vara uppfyllda. Det innebär att markerna ska betas årligen, röjas vid behov, inte gödslas eller bevattnas et cetera. Kartan visar byarnas skiften på Stora alvaret.

Vid Sveriges inträde i EU var 60 % av Stora alvaret betat. Sedan miljöersättningarna infördes har betet ökat till drygt 90 %.

Alvarbete i Ventlinge socken

Mörbylilla

Mörbylilla enskiftades år 1822 och i samband med förrättningen delades alvaret upp mellan byns åtta gårdar. I norr, mot Albrunna i Södra Möckleby socken, utgörs gränsen av en stenmur som är kompletterad med eltråd. I öster mot gränsen till Sebberneby finns rester av en mur som aldrig blev färdigställd, idag består gränsen av eltråd. Tidvis har man haft problem med älgar som har skadat elstängslet. I söder mot Ventlinge och i väster mot byns gärde, utgörs hägnen av stenmurar.

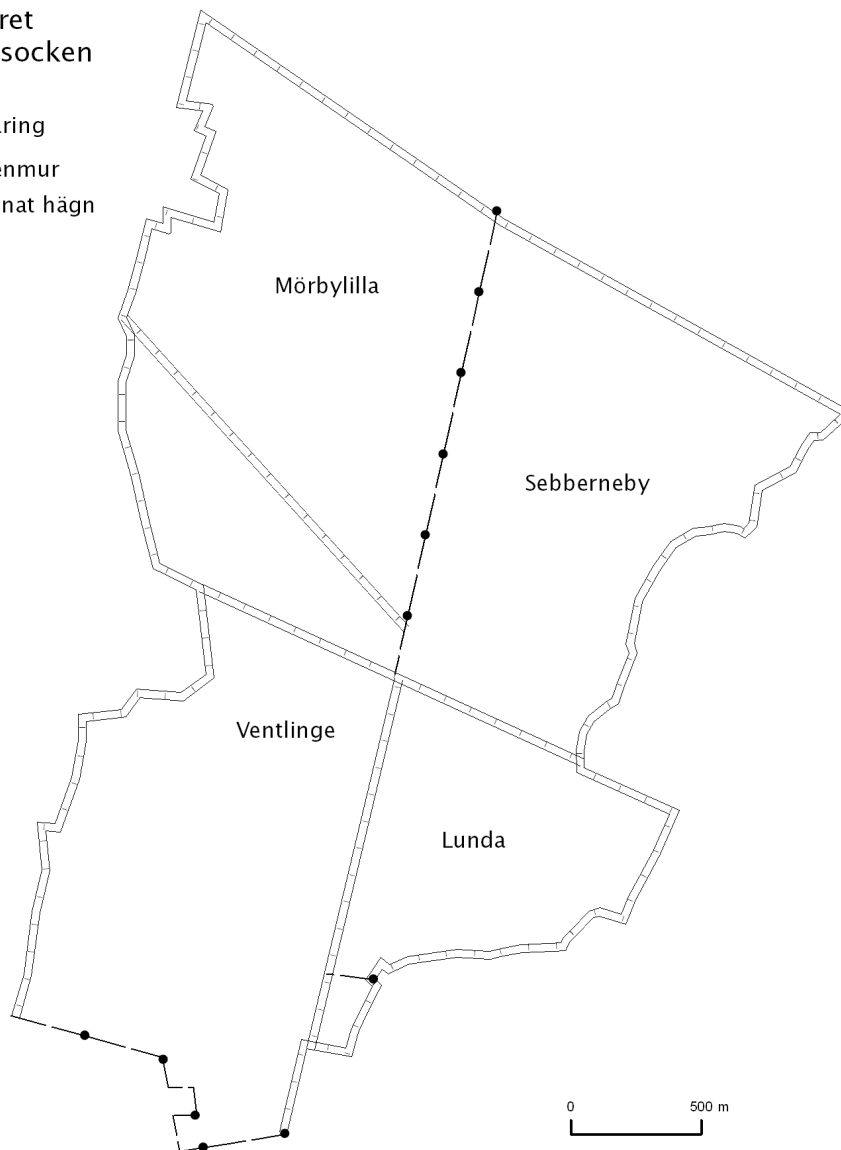
Den södra delen av Mörbylillas alvar har genom fastighetsregleringar lagts till Ventlinge. Återstoden av området är idag indelat i fyra fastigheter.

Mörbylillas alvar betas av 40 - 55 kvigor och sinkor. Djuren får vatten genom en flottör från en ladugård. Två markägare söker miljöersättning, en av dessa är djurhållare. Man söker för sin del och tar den ersättningen som utgår från arealen. Man röjer de marker som man söker för. Man har inga bymöten. Djurhållaren ser över stängslen inför varje betessäsong.

Stora alvaret
Ventlinge socken

Teckenförklaring

- Stenmur
● — Annat hägn

Sebberneby

Sebberneby enskiftades år 1821 och alvarlotten delades upp mellan byns tre gårdar. Genom sammanslagningar består skiftet idag av två fastigheter.

Hägnen består av stenmurar i norr, öster och söder som kompletterats med eltråd. Gränsen i väster mot Mörbylilla består enbart av eltråd. Hela Sebbernebys alvar betas av 25 - 30 charolaiskor med kalvar och en avelstjur. Djurhållaren är markägare till den större delen av skiftet. Markägaren till den mindre södra delen söker miljöersättning och betalar en del till djurhållaren. Det finns tillgång till vatten för djuren ute på alvaret men de har också tillgång till vatten från en gård i närheten.

Lunda

Vid laga skifte år 1844 delade de fem gårdarna i Lunda upp alvarmarkerna. Genom fastighetsregleringar och sammanslagningar består området idag av en fastighet och en markägare.

Hägnen består av stenmurar som har kompletterats med eltråd. En lantbrukare i Svibo arrenderar alvarskiftet av markägaren i Lunda. Vid årsskiftet 2012 upphör arrendet. Djurhållaren söker miljöstöd och lånar in elva islandshästar, ston med föl, som betar från början av maj till långt in på hösten. Det finns två vattenhål som håller vatten under större delen av betessäsongen men under cirka en månad får man köra vatten till djuren.

Ventlinge

Ventlinge laga skiftades år 1830 och alvarmarkerna delades då mellan byns elva gårdar. Idag består området av tre fastigheter fördelade på två markägare. Den norra fastigheten, som tidigare var en del av Mörbylillas alvar, har lagts till Ventlinge. Dessutom finns det i västra kanten ett flertal små fastigheter som ingår i skiftet.

Hägnen utgörs till större del av stenmurar som har kompletterats med eltråd. Undantag är den nuvarande gränsen mot Mörbylilla där muren är så stor och vällagd att den håller djuren inne. Gränsen i söder mot kalkbrottet och landsvägen består enbart av eltråd.

Området betas av cirka 30 charolaiskvigor. Vatten finns i en källa, är det riktigt torrt kan man behöva fylla på med vatten. Båda markägarna söker miljöersättning men bara en låter sina djur beta här. Den andre markägaren erlägger en del av miljöersättningen till djurhållaren och har även tagit på sig att röja i markerna.

Sammanställning av betad areal, antal markägare, djurhållare och djur

By	Areal i hektar	Markägare	Djurhållare	Antal djur	
				nöt	häst
Mörbylilla	234	2	1	40-55	-
Ventlinge	166	2	1	30	-
Sebberneby	183	2	1	25-30	-
Lunda	95	1	1	-	11
Totalt	678	-	-	95-115	11

Det totala antalet markägare och djurhållare har utelämnats då en person kan äga mark eller vara djurhållare i flera byar.

Gårdarna i Sebberneby ligger i kanten på alvaret i anslutning till gärdet.

Kartor

Fastighetskartan, 2011

Ekonomisk karta, 1940-tal

Ortofotokarta i färg över Öland, 2011

Lantmäteristyrelsens arkiv

Avmätningar 1641, Ambjörn Larsson Ruuth

Utmarksdelningskarta 1819, 08-PUÖ-28

Enskiftes- och laga skifteskartor för respektive by

Litteratur

Axelsson, Roger / Janzon, Kaj / Rahmqvist, Sigurd. *Öland. Det medeltida Sverige 4:3*. Stockholm 1996

Dederling, Coco. *Uppföljningsprogram för världsarvet Södra Ölands odlingslandskap*. Rapport i Länsstyrelsens meddelandeserie 2007:13. Länsstyrelsen i Kalmar 2007

Ekstam, Urban / Forshed, Nils. *Svenska alvarmarker; historia och ekologi*. Naturvårdsverket. Stockholm 2002

Fallgren, Jan-Henrik. *Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e Kr*. Aun 35. Uppsala universitet. Uppsala 2006

Göransson, Sölve. *Tomt och teg på Öland: om byamål, laga läge och territoriell indelning*. Forskningsrapporter från Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet. Uppsala 1971

Göransson, Sölve. *Bebyggelseförflyttningar och namnkronologi på Öland*. NORNA-rapporter 26. Uppsala 1984

Länsstyrelsen i Kalmar län. *Modell för miljöersättning från år 2007 för Alvarmarker på Öland*.

Länsstyrelsen i Kalmar län. *Natur och kultur på Öland*. Länsstyrelsen i Kalmar län 2001

Magnusson, Ann-Charlotte. *Öländska stenmurar och något om rösen – Olika perspektiv på öländska stenmurar*. Rapport i Länsstyrelsens meddelandeserie 2002:06. Länsstyrelsen i Kalmar län 2002

Nordmark, Marie-Louise. *Ölands jordbruk i äldsta tid. I Öland I-III*. Lund 1949

Södra Ölands odlingslandskap är ett kulturarv och ett levande kulturlandskap som i många generationer utgjort grunden i ölänningarnas livsföring. För att fördjupa kunskapen om det öländska odlingslandskapet har Länsstyrelsen i Kalmar genomfört två projekt.

Murarna på Öland ser ungefär likadana ut men har olika ålder. De äldsta murarna är närmare 800 år gamla och går runt byarnas gamla åker- och ängsområden. En inventering har gjorts över hur många av dessa gamla stenmurar som fortfarande finns kvar.

Stora alvaret har varit betat i många generationer men inte förrän vid sekelskiftet 1900 började man hägna in byarnas alvarmarker. Det har därför varit av intresse att utreda hur lantbrukarna organiserar betet på Stora alvaret idag.

Länsstyrelsen
Kalmar län

www.lansstyrelsen.se/kalmar